

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

O'ZBEK MENTALITETINING AN'ANA, GLOBALIZATSIYA VA ISLOHOTLAR O'RTASIDAGI TRANSFORMATSIYASI

Omanboyev Ibrohim Shavkat o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,

Moliya va moliyaviy texnologiyalar yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada globallashtirish va Yangi O'zbekistondagi tizimli islohotlar sharoitida milliy mentalitetning transformatsiya jarayonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda jamiyat taraqqiyotiga to'sqinlik qilayotgan "qadriyatlar sindromi", post-sovet davridan meros qolgan paternalistik qarashlar va yuzaki g'arblashuv muammolarining iqtisodiy islohotlar samaradorligiga ta'siri yoritiladi. Maqolada milliy identitetni saqlash bilan birga zamonaviy rivojlanish talablariga moslashishning muhim shartlari asoslab berilgan hamda jamiyat uchun muvozanatli mental model shakllantirish zarurati ilgari surilgan.*

Kalit so'zlar: *Yangi O'zbekiston, milliy mentalitet, globalizatsiya, transformatsiya, qadriyatlar sindromi, Paternalizm, G'arblashuv, Milliy identitet, Ijtimoiy-psixologik to'siqlar, mental model, ijtimoiy islohotlar, zamonaviylik.*

ABSTRACT Background: *In the era of "New Uzbekistan," the national mentality is undergoing a profound transformation driven by globalization and systemic reforms.*

Keywords: *New Uzbekistan, national mentality, globalization, transformation, values syndrome, paternalism, Westernization, National identity, socio-psychological barriers, mental model, social reforms, modernity.*

Methods: *The study employs historical-comparative analysis and content analysis to identify shifts in social consciousness.*

Results: *The research identifies a "values syndrome" characterized by traditional collectivism, post-Soviet paternalistic legacies, and superficial Westernization.*

Conclusion: *Successful transformation requires a "critical synthesis" where national identity is integrated with rational economic behavior.*

KIRISH

Har bir xalqning mentaliteti — bu shunchaki odatlar majmuasi emas, balki uning tarixiy tajribasi, madaniy merosi, ijtimoiy munosabatlari va fundamental qadriyatlar tizimini o'zida mujassam etgan murakkab ijtimoiy-psixologik konstruksiyadir. O'zbek xalqining mentaliteti asrlar davomida shakllangan urf-odatlar, diniy-axloqiy me'yorlar, jamoaviylik (kollektivizm), kattaga hurmat, oilaparastlik va sabr-toqat kabi yuksak fazilatlar bilan ajralib turadi. Biroq, XXI asrning shiddatli globalizatsiya jarayonlari, axborot texnologiyalarining ekzistensial rivoji hamda Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan tizimli ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar ushbu mental modelda sezilarli transformatsiyalarni yuzaga keltirmoqda.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILYI TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

Natijada, jamiyat hayotida an’ana va zamonaviylik (modernizm) o’rtasida murakkab hamda ko’p qirrali dialektik munosabatlar sodir bo’lmoqda.

Bugungi shiddatli dunyo tartibotining tubdan o’zgarishi sharoitida milliy o’zlikni anglash va ijtimoiy mentalitet transformatsiyasi masalasi strategik ahamiyat kasb etmoqda. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o’zining “Markaziy Osiyo yangi davr ostonasida” nomli dasturiy maqolasida ta’kidlaganidek: “Bizning asosiy boyligimiz – bu nafaqat boy tabiiy resurslar, balki eng avvalo, yangicha fikrlaydigan, intellektual salohiyatli yoshlarimizdir”. Mazkur konseptual qarash jamiyat hayotidagi islohotlar faqatgina iqtisodiy ko’rsatkichlar bilan emas, balki birinchi navbatda, tafakkur darajasidagi sifat o’zgarishlari va ijtimoiy ongning yangilanishi bilan o’lchanishini ko’rsatadi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, "Uchinchi Renessans" poydevorini qurish jarayonida iqtisodiy modernizatsiya bilan ijtimoiy ong o’rtasidagi yuzaga kelishi mumkin bo’lgan nomutanosiblikni (disbalansni) bartaraf etish ob’ektiv zaruratga aylandi. Mazkur maqolada o’zbek mentalitetining an’anaviy asoslari, global ta’sirlar ostidagi o’zgarishlari hamda islohotlar sharoitida shakllanayotgan yangi ijtimoiy qiyofasi tahlil qilinadi. Shuningdek, tadqiqotda jamiyat taraqqiyotiga to’sqinlik qilayotgan “qadriyatlar sindromi”, post-sovet davridan meros qolgan paternalistik qarashlar va yuzaki g’arblashuv kabi ijtimoiy-psixologik to’siqlarning islohotlar samaradorligiga ta’siri ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur mavzu bo’yicha tadqiqotlar mentalitet va madaniy transformatsiya nazariyalariga tayanadi. Xususan, G. Hofstede madaniyatni jamiyat xulq-atvorini belgilovchi "kollektiv dastur" sifatida talqin qiladi,¹³¹ R. Inglehart va Ch. Welzel globallashuv ta’sirida qadriyatlar tizimining an’anaviylikdan ratsional-huquqiy va individualizm tamoyillari tomon siljishini asoslab beradi.¹³² O’z navbatida, I.A. Karimov "Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch" asarida milliy qadriyatlarni saqlash va asrab-avaylash barqaror rivojlanishning fundamental sharti ekanini alohida ta’kidlagan.¹³³ Mahalliy tadqiqotchi Q.Yadgarov ijtimoiy ongda saqlanib qolgan postsovet stereotiplari va ularning transformatsiyasini tahlil qilsa,¹³⁴ A.Appadurai global madaniy oqimlar (“ethnoscape”, “mediascape”) milliy identitet inqirozini kuchaytirishini ko’rsatib o’tadi.¹³⁵ Mazkur manbalar majmuasi mentalitet transformatsiyasi jarayonining ko’p qirrali va tizimli ekanini tasdiqlaydi.

Tadqiqot jarayonida tarixiy-taqqoslash, kontent-tahlil va sotsiologik tahlillar natijalari va kuzatishlardan foydalanildi. Shuningdek, ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda ommaviy axborot vositalari materiallari tanqidiy tahlil qilindi. Qadriyatlar

¹³¹ Hofstede, G. *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. — New York: McGraw-Hill, 2010. — 54 p.

¹³² Inglehart, R., Welzel, C. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. — Cambridge University Press, 2005. — 118 p.

¹³³ Karimov, I.A. *Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch*. — Toshkent: Ma’naviyat, 2008. — 42-b.

¹³⁴ Yadgarov, Q. *Ijtimoiy ong transformatsiyasi va mentalitet masalalari*. — Toshkent: Akademnashr, 2017. — 88-b.

¹³⁵ Appadurai, A. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. — University of Minnesota Press, 1996. — 31 p.

transformatsiyasining dinamikasini aniqlash maqsadida mantiqiy izchillik va umumlashtirish usullari tatbiq etildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O‘zbek milliy mentalitetining ontologik asosi jamoaviylik (kollektivism) va ijtimoiy hamjihatlik tamoyillariga tayanadi. Mahalla instituti, oilaviy-qarindoshlik rishtalari va qo‘ni-qo‘shnichilik munosabatlari asrlar davomida jamiyatning barqarorligini ta‘minlovchi fundamental tayanch bo‘lib kelgan. Kattalarga hurmat, mehmondo‘stlik va sabr-bardosh kabi an‘anaviy qadriyatlar nafaqat maishiy hayot tartibini, balki shaxsning dunyoqarashini ham belgilaydi. Biroq, ushbu jamoaviylik ustuvorligi ayrim hollarda shaxsiy manfaatni ikkinchi darajaga tushirishi natijasida individual tashabbuskorlik va erkin tafakkur yo‘lida ijtimoiy-psixologik to‘siq vazifasini ham o‘taydi.¹³⁶

Bugungi davrning o‘ziga xos xususiyati shundaki, milliy makonga globalizatsiya sharoitida g‘arbona individualizm va iste‘molchilik madaniyati shiddat bilan kirib kelmoqda. Bu jarayonda g‘arblashuv tendensiyasi kuzatilib, yosh avlod dunyoqarashida an‘anaviy qadriyatlar va global madaniyat o‘rtasida kognitiv dissonans (ichki ziddiyat) paydo bo‘lmoqda. G‘arbona qadriyatlarni milliy muhitga moslashtirmasdan, tanqidiy tahlilsiz qabul qilish mentalitetda sun‘iy o‘zgarishlar va milliy identitet inqiroziga sabab bo‘lishi mumkin.¹³⁷

Shuningdek, o‘zbek mentalitetining transformatsiya jarayoniga sovet davridan meros qolgan paternalistik qarashlar ham jiddiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ijtimoiy ongda saqlanib qolgan davlatga qaramlik, tashabbus ko‘rsatishdan cho‘chish va yuqoridan ko‘rsatma kutish kabi stereotiplar shaxsning innovatsion faolligini cheklaydi.¹³⁸ Bu turg‘unlik komponenti shaxsning o‘z hayoti uchun mas‘uliyatni to‘liq his qilmasligiga, natijada ijtimoiy passivlikka olib keladi.

Hozirgi o‘tish davrida o‘zbek jamiyatida qadriyatlar sindromi yaqqol kuzatilmoqda. Ushbu holat — an‘anaviylik, postsovet stereotiplari va zamonaviy global elementlarning bir vaqtda, o‘zaro ziddiyatli tarzda mavjudligidir. Natijada, shaxs, ayniqsa yoshlar, aksialistik (qadriyatga oid) tanlovlar chorrahasida qolib, axloqiy beqarorlikka yuz tutmoqda.¹³⁹

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlar ushbu murakkab transformatsiyani tizimli boshqarishga qaratilgan. Ta‘lim tizimidagi islohotlar va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash orqali jamiyatda yangi mental model shakllanmoqda. Ushbu modelning bosh mezoni — milliy o‘zlikka sodiqlikni saqlagan holda, zamonaviy bilim va texnologiyalarni tanqidiy o‘zlashtira oladigan, mustaqil

¹³⁶ Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma‘naviyat, 2008. — 192-b.

¹³⁷ Appadurai A. Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. — University of Minnesota Press, 1996. — 31 p.

¹³⁸ Yadgarov Q. Ijtimoiy ong transformatsiyasi va mentalitet masalalari. — Toshkent: Akademnashr, 2017. — 214-b.

¹³⁹ Inglehart R., Welzel C. Modernization, Cultural Change, and Democracy. — Cambridge University Press, 2005. — 118 p.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

fikrli, global raqobatga tayyor shaxsni tarbiyalashdan iboratdir. Zamonaviylik va milliylik uyg'unligi ushbu modelning barqarorligini ta'minlovchi asosiy formula hisoblanadi.

Ushbu tahlillar asosida jamiyatda yangi mental modelni barqarorlashtirish uchun quyidagi amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

Ta'lim sohasida: Oliy ta'lim dasturlariga talabalarda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiruvchi "Kritik tafakkur" modullarini tizimli joriy etish.

Media muhitida: Global madaniyat yutuqlarini milliy qadriyatlar filtri orqali tahlil qiluvchi "Madaniy immunitet" loyihalarini kuchaytirish.

Ijtimoiy sohada: Aholini boqimandachilikdan chiqarish uchun mahalla institutlari qoshida biznes-psixologiya maslahat markazlarini tashkil etish.

XULOSA

O'zbek mentalitetining evolyutsion dinamikasi — an'anaviylik, postsovet inersiyasi va globallashuv determinizmi o'rtasidagi murakkab, ko'p qatlamli aksial (qadriyatga oid) transformatsiya jarayonidir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, jamiyatdagi mavjud "qadriyatlar sindromi" shunchaki madaniy o'zgarish emas, balki ijtimoiy ongning o'z-o'zini anglash inqirozi va yangi identitet izlanishining sotsiopsixologik mahsulidir.¹⁴⁰

Transformatsiya jarayonidagi asosiy ziddiyatlar quyidagi mantiqiy xulosalarni taqozo etadi:

Paternalizmdan sub'ektlikka o'tish: Sovet davridan meros qolgan "sovetparastlik" yoki paternalistik stereotiplar shaxsni ijtimoiy ob'ekt sifatida saqlab qolishga urinadi. Zamonaviy islohotlarning muvaffaqiyati esa shaxsning davlatga qaramlikdan chiqib, o'z hayoti va jamiyat taraqqiyoti uchun mas'ul bo'lgan faol ijtimoiy sub'ektga aylanishiga, ya'ni mental modelning tubdan yangilanishiga bog'liq.¹⁴¹

G'arblashuv va identitet muvozanati: Tashqi madaniy oqimlarga (g'arblashuvga) ko'r-ko'rona taqlid qilish milliy identitetning yemirilishiga va ma'naviy anomaliyalarga olib kelishi mumkin. Shu bois, transformatsiya strategiyasi madaniy izolyatsiyani ham, assimilyatsiyani ham rad etib, "tanqidiy sintez" tamoyiliga tayanishi lozim.¹⁴² Bunda g'arbning texnologik va ratsional yutuqlari sharqona axloqiy-estetik mezonlar filtri orqali o'tkazilishi shart.

Sintetik zamonaviylik modeli: O'zbekistonning kelajakdagi taraqqiyoti an'anani konservativ saqlashda emas, balki uni innovatsion modernizatsiya qilishda namoyon bo'ladi. Milliy identitet o'zgarimas statik hodisa emas, balki zamon talablariga moslashgan holda o'z mazmunini boyitib boruvchi dinamik tizimdir.¹⁴³

¹⁴⁰ Yadgarov Q. Ijtimoiy ong transformatsiyasi va mentalitet masalalari. — Toshkent: Akademnashr, 2017. — 88-b.

¹⁴¹ Inglehart R., Welzel C. Modernization, Cultural Change, and Democracy. — Cambridge University Press, 2005. — 214-p.

¹⁴² Appadurai A. Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. — University of Minnesota Press, 1996. — 31-p.

¹⁴³ Hofstede G. Cultures and Organizations: Software of the Mind. — New York: McGraw-Hill, 2010. — 54-p.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

Xulosa qilib aytganda, jamiyat oldidagi fundamental vazifa — milliy kodlarni (jamoaviylik, hamjihatlik, ma'naviyat) saqlagan holda, ochiq va raqobatbardosh innovatsion muhit barpo etishdir. Bu jarayonda tanqidiy tafakkur nafaqat tashqi ta'sirlardan himoyalaniish vositasi, balki milliy mentalitetni yangi sifat bosqichiga olib chiquvchi intellektual poydevor bo'lib xizmat qiladi.¹⁴⁴ Shu bois, O'zbekistonning innovatsion taraqqiyoti uchun nafaqat iqtisodiy, balki mentallik darajasidagi tizimli islohotlar hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Zero, Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Biz yangi O'zbekistonni barpo etishda har tomonlama puxta o'ylangan, milliy manfaatlarimizga javob beradigan, xalqaro andozalarga mos keladigan demokratik taraqqiyot yo'lini qat'iy davom ettiramiz. Bunda milliy o'zligimizni asrab-avaylash, ma'naviyatimizni yuksaltirish va yoshlarimizni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash biz uchun eng ustuvor vazifa bo'lib qoladi”.¹⁴⁵ Mazkur vazifalarni amalga oshirishda ijtimoiy ongning paternalistik qarashlardan tozalash va milliy kodlarni zamonaviy taraqqiyot bilan uyg'unlashtirish strategik zaruratdir.

Binobarin, mentalitet transformatsiyasi — bu o'tmishdan voz kechish emas, balki milliy an'analarni zamonaviy taraqqiyot shiddati bilan muvofiqlashtirgan holda yangi sivilizatsion bosqichga ko'tarilishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.M.Mirziyoyev Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 45-b.
2. I.A.Karimov Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
3. Q. Yadgarov Ijtimoiy ong transformatsiyasi va mentalitet masalalari. – Toshkent: Akademiya nashri, 2017.
4. A. Appadurai Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. – University of Minnesota Press, 1996.
5. G. Hofstede Cultures and Organizations: Software of the Mind. – New York: McGraw-Hill, 2010.
6. R. Inglehart, C. Welzel Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence. – Cambridge University Press, 2005.

¹⁴⁴ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 42-b.

¹⁴⁵ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 45-b.

